Ювенальна судова процедура: національний досвід

Олександр Свідерський
кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач сектору лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2435-3823, e-mail: svidersky.oleksandr@nncise.org.ua

Анатолій Тяпкін
завідувач сектору лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0533-8409, e-mail: tyapkin@ukr.net

Сьогодні (завдяки інструментам, розробленим і погодженим на міжнародному рівні, як-от Конвенція ООН про права дитини й низка рекомендаційних документів) можна говорити про провідні засади ювенальної юстиції, щодо яких існує консенсус. В Україні, попри те, що не ухвалено окремого закону про ювенальну юстицію та не сформовано окремих інституцій, які опікуються лише питаннями ювенальної юстиції, певну частину підходів, визнаних на міжнародному рівні, уже реалізовано. Наприклад, передбачено мінімальний вік для кримінальної відповідальності неповнолітніх, заборонено застосовувати до неповнолітніх довічне ув'язнення, упроваджено спеціалізацію суддів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, діє підготовка досудової доповіді щодо неповнолітніх органом пробації, запроваджено на рівні пілотного проєкту програму відновлення для неповнолітніх. Інші складові можуть і мають бути вдосконалені, для чого, зокрема, ухвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року та розроблено законопроєкти «Про юстицію, дружню до дитини» № 5617 і № 5618.

Ключові слова: *ювенальна юстиція; ювенальна судова процедура; системи ювенального правосуддя; мета ювенальної практики.*

Juvenile Proceeding: National Experience

Oleksandr Sviderskyi, Anatoliy Tiapkin

At present, thanks to internationally developed and agreed instruments—such as the UN Convention on the Rights of the Child and various recommendation documents—we can speak of guiding principles of juvenile justice on which there is broad consensus. Although a separate law on juvenile justice has not yet been adopted in Ukraine, and no institutions have been established to address juvenile justice issues exclusively, some internationally recognised approaches have already been implemented. For instance, a minimum age of criminal responsibility has been established, life imprisonment for minors has been prohibited, judicial specialization in criminal proceedings involving minors has been introduced, pre-trial reports on minors have been prepared by the probation authority, and restorative

© О. Свідерський, А. Тяпкін, 2025

programme for minors has been introduced at the pilot project level. Other components of the system can and should be enhanced. For this purpose, the National Strategy for Reforming the System of Justice for Children by 2023 and the draft laws "On Child-Friendly Justice" (No. 5617 and No. 5618) have been adopted.

Keywords: *juvenile justice; juvenile proceeding; juvenile justice systems; purpose of juvenile practice.*

Ювенальна юстиція (англ. *Juvenile Justice*) означає «правосуддя для неповнолітніх». Лінгвістичне поєднання слів «юстиція» і «ювенальна» означає, що йдеться водночас і про загальне, і про специфічне поняття юстиції. Як частина загального юстиція відображає принципи й інститути такого правосуддя, а як специфічного — відрізняє її від загальної, створивши ступінь її автономності. Сутність поняття «ювенальна юстиція» пов'язана з її головним суб'єктом — судом у справах неповнолітніх, що визначає поняття юстиції як правосуддя. Максимальна індивідуалізація процесу в суді для неповнолітніх робить роль судової влади більш конкретною та рельєфною, а судову діяльність ефективнішою щодо як конкретної неповнолітньої особи, так і суспільства загалом [1].

Ювенальна практика судів в Україні — це діяльність судів, що розглядають справу, у якій беруть участь неповнолітні (як особи, що вчинили правопорушення, так і потерпілі від злочинів або правопорушень). Вона охоплює широкий спектр питань, що пов'язані з дітьми й підлітками і спрямовані на забезпечення їхніх прав та інтересів у правосудді. Ювенальне право є доволі самостійною системою правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвиток і захист інтересів дитини.

У межах сучасної правової системи України дітей слід розглядати як автономну демографічну групу осіб — носіїв специфічних прав та обов'язків. Організм і психіка дитини більш вразливі до несприятливих зовнішніх впливів (зокрема, до різних форм насильства), що слід компенсувати позитивним захистом з боку закону.

Норми ювенального права нашої держави зафіксовано в Конвенції ООН про права дитини (далі — *КПД*), Конституції та Законах України («Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про судоустрій і статус суддів»), кодексах України (Кримінальному, Кримінальному процесуальному та про адміністративні правопорушення), інших нормативно-правових актах, що регулюють діяльність органів, до царини яких належить захист прав дітей. Головним нормативно-правовим актом ювенального законодавства, із прийняттям якого стало можливим говорити про виокремлення нового підрозділу права, є Закон України «Про охорону дитинства» [2].

Прогалиною національного права залишається ювенальна судова процедура. Сьогодні Україна — одна з небагатьох держав світу, де відсутні ювенальна юстиція як судова система та процедура правосуддя щодо неповнолітніх. Назва глави 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» Кримінального процесуального кодексу точно відбиває її сутність. У ній обумовлено не особливу процедуру правосуддя щодо неповнолітніх, а, як влучно висловився Г. Омельяненко, диференціювання кримінально-процесуальної форми, характерної для «дорослих» судів [3].

Варто також зауважити, що раніше існувала кримінальна міліція у справах дітей, яка розслідувала скоєні неповнолітніми правопорушення та проводила профілактичну роботу з такими особами. Сьогодні в українській поліції не передбачено окремого підрозділу у справах неповнолітніх: існують лише прецеденти створення окремих секторів ювенальної превенції в територіальних підрозділах.

Науковці виокремлюють такі системи ювенального правосуддя, які безпосередньо залежать від правової сім'ї, до якої належить конкретна держава:

1) *англосаксонська система* — передбачає підсудність справ за предметною ознакою, тобто ювенальні суди розглядають усі справи про правопорушення, скоєні неповнолітніми, окрім тяжких злочинів;
2) *континентальна система* — ювенальні суди не тільки розглядають справи про правопорушення, скоєні неповнолітніми, а й забезпечують дієвий механізм захисту прав неповнолітніх державою;
3) *скандинавська система* — найближча Україні, оскільки в ній поєднано як судові, так і адміністративні елементи ювенальної юстиції. Найчастіше окремий ювенальний суд не створюють, хоча в судах загальної юрисдикції визначено спеціалізацію ювенального судді. Водночас існує низка соціальних служб у складі правоохоронних органів, інших органів державної влади й місцевого самоврядування [4—6].

Основні аспекти ювенальної практики:

- *захист прав неповнолітніх* (процедури та підходи, що враховують психологічні особливості неповнолітніх, їхні вразливість і потреби. Це передбачає розгляд справ у спеціалізованих судах або в межах окремих залів судових засідань, участь психологів та інших фахівців, а також забезпечення конфіденційності й безпеки);
- *кримінальна відповідальність неповнолітніх* (особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, які скоїли злочини. Вона забезпечує більш м'яке покарання порівняно з дорослими, а також можливість застосування заходів виховного характеру — таких, як виправні роботи, обмеження

волі або спрямування до спеціалізованих установ);

- *потерпілі неповнолітні* (регулює питання захисту прав неповнолітніх, які стали жертвами злочинів або правопорушень. Це забезпечує їхню психологічну підтримку, надання правової допомоги й захист від повторної травматизації в процесі судового розгляду);
- *спеціалізовані суди та судді* (в Україні існує практика створення спеціалізованих судів або окремих судів, які розглядають ювенальні справи. Такі судді повинні мати відповідну підготовку й досвід роботи з неповнолітніми, а також високі моральні та професійні якості) [7];
- *співпраця з іншими органами* (передбачає тісну співпрацю судів з іншими державними органами, громадськими організаціями й установами, обов'язком яких є захист прав дітей і неповнолітніх).

Мета ювенальної практики:

- сприяти виправленню неповнолітніх правопорушників і їхньому поверненню до нормального життя в суспільстві;
- захищати права й інтереси неповнолітніх, які стали жертвами злочинів або правопорушень;
- запобігати скоєнню злочинів і правопорушень неповнолітніми.

Ювенальна практика є складовою правової системи, спрямованої на захист прав та інтересів дітей, які потрапили в поле зору правосуддя.

З огляду на наведене вище, варто констатувати, що ювенальна юстиція виконує охоронну, відновну, примирну й реабілітаційну функції, що є метою Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Названі вище міжнародні документи спонукають Україну в процесі подальшого реформування судоустрою внести відповідні зміни до Конституції України та запровадити інститут ювенального правосуддя за допомогою створення системи спеціалізованих судів із розгляду справ щодо неповнолітніх, оскільки наша держава зобов'язалась уніфікувати національне законодавство у цій сфері [8].

Перелік джерел посилання

1. Чернуха Г. О. Ювенальна юстиція: історія і сучасність. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2009. Вип. 1 (20). С. 214—217. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/law/issue/view/370/391 (дата звернення: 28.08.2025).
2. Крестовська Н. М. До питання про функції ювенального права. *Актуальні проблеми держави і права.* 2003. Вип. 21. С. 180—185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_35 (дата звернення: 28.08.2025).
3. Омельяненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : навч. посіб. Київ, 2002. 128 с.
4. Ортинська Н. Щодо національної моделі ювенальної юстиції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 116—121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_20 (дата звернення: 28.08.2025).

5. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210—219. DOI 10.32849/2663-5313/2021.1.37 (дата звернення: 28.08.2025).
6. Хмелевська Н. В. Досвід побудови ювенальної юстиції Англії та Уельсу і його роль для України. *Галицькі студії: Юридичні науки.* 2023. № 4. С. 111—117. DOI: 10.32782/galician_studies/law-2023-4-16 (дата звернення: 28.08.2025).
7. Оверчук С. В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2014. № 2 (10). 12 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_24 (дата звернення: 28.08.2025).
8. Семерак О. С., Семерак І. О. Ювенальна юстиція: проблеми впровадження та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 119—121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44%282%29__29 (дата звернення: 28.08.2025).